

Digitales Brandenburg

hosted by Universitätsbibliothek Potsdam

Divre yeme 'am 'olam

toldot 'am Yiśra'el mi-yeme qedem 'ad ha-yom ha-zeh

Mi-yeme qedem 'ad sof shilṭon Paras be-Yehudah

Dubnov, Shim'on

Tel-Aviv, 1933

החיתפ

urn:nbn:de:kobv:517-vlib-5942

פתיחה.

א. מושג ההיסטוריה הישראלית.

דברי ימי עם עולם – פירושו דברי הימים לעם, שכל העולם הוא מקומו. זהו פשוטו של מקרא, המתאים למציאות עם ישראל בכל הארצות התרבותיות, המסתעפות מחופי ים התיכון במזרח ובמערב; אבל יש כאן רשות גם למדרש: עם ישראל נקרא עם עולם במובן עם נצחי, שיש לו התפשטות בלתי רגילה לא רק במקום אלא גם בזמן, בהיותו עומד על בדת ההיסטוריה מימי קדם עד היום הזה. אמנם בספר מדעי אין אנו רשאים להשתמש במושגים ממין זה אלא במובן מוגבל: עולמיות או נצחיות בנדר ההיסטוריה הכתובה של האנושיות המקפת כארבעת אלפי שנה, שהם כימים אחדים לעומת הנצחיות המוחלטת של כל היקום. ישראל הוא עולם קטן בתוך העולם ההיסטורי הגדול וכרוך הוא בו במשך אפי שנה, וכשם שיש לנו דברי ימי עולם של האנושיות, כך יש גם דברי ימי עם עולם, כלומר היסטוריה של האומה הישראלית בכל העולם.

כמו בדברי ימי עולם הכלליים כך גם בדברי ימי ישראל בעולם מן הראוי שתהא שולטת השיטה הסינתטית של צירופי מעשים ודעות. עיקר תפקידו של חוקר דברי ימינו הוא – לשאול לנתיבות עולם בהמיר ארצות ועתים, להשוף את חוט השדרה המחבר את ההוליות הבודדות של המקום והזמן בהשתלשלות בת שלשת אלפי שנה. אמנם גם החוקר בעל השיטה הסינתטית, המוצא מן המוכן חומר צבור ומעובד פחות או יותר, אינו בן תורין להסתלק מעבודת הנתוח והויקוק בידי עצמו: בקורת המקורות ובדיקת המעשים, שהרי בעל כרחם לקו בדרכם הארוכה בבחינת דיוקם ושלימותם, ואם בקורת לא תהיה להם עלולים הם להכשיל בכללות ובפרטות. אולם תעודתו העיקרית של החוקר היא בכל זאת גלוי התפתחות ההיסטורית הכללית הממונה בהמון העובדות, עיבוד תכנית מדויקת מעשה ארדיכל ובנית היכל דברי הימים על פיה. עבודה סינתטית כזו לא תצויר בלי בירור ההבנה או הקונצפציה של ההיסטוריה הישראלית וטבעו של נושאה, העם העברי, – הבנה נקיה משיירים דונמטיים ואסכולסטיים, והיא הקובעת דרכי החקירה המדעית במקצוע זה.

עד הזמן האחרון נתקלה ההבנה הנכונה של דברי ימי עם עולם במכשולים קשים. לגבי התקופות הקדומות שבדברי ימי ישראל, שנתקדשו קדושה יתרה בין בישראל בין בעמים, שורר עד היום המושג התיאולוגי לא בלבד במחנה החרדים המאמינים באמונה שלמה בהסבר הדתי שנספרי המקרא, אלא גם בקהל מבקרי המקרא החפשיים, שהחליפו את ההסבר המקראי בהסבר תיאולוגי משלהם; ובדברי ימי הבינים שלנו ובדברי ימי דורותינו האחרונים שלטת קונצפציה רוחנית קיצונית, שעל פיה אין עם מחוסר קרקע ומדינה יכול להיות נושא פועל בדברי הימים אלא במקצוע חיי הרוח, ואלו בחיי החברה אינו אלא נשוא נפעל בקורות העמים שנקרבו הוא יושב, לפיכך מצא בית מדרשם של צונץ ונרץ שני גורמים עיקריים בדברי ימי הנולה: יצירה רוחנית ומסירות נפש; ספרות מצד אחד ונוירות מצד שני — והו עיקר התוכן של חיי האומה ואלו הם תחומי האופק של דברי ימינו. כפי ההבנה המצומצמת הזאת נתחלקו דברי ימי ישראל, לאחר תקופת המקרא לתקופות הללו: ימי התלמוד, הגאונים, הרבנים, המסתורין, ההשכלה — חלוקה של תולדות הספרות בעצם ולא של תולדות האומה כמוכן הרחב.

רק בזמן האחרון מורגשים סימני הבנה מדעית ומושלמת של דברי ימינו, הלא היא ההבנה הסוציולוגית. יסוד ושורש ההבנה הזאת הוא הרעיון הנובע מכלל כל החזיונות שבתולדותינו, כי עם ישראל היה בכל דור ודור ובכל ארץ וארץ חי נושא את עצמו ויוצר את דברי ימיו לא רק בחיי הרוח אלא גם בחיי החברה. בין בשבתו על אדמתו בין בתפוצתו טפוס בולט הוא של אומה ולא של כת דתית בלבד המובלעת בין האומות, ואומה חיה זו, עם עולם, נלחמה בכל זמן ובכל מקום לקיומה העצמי בין בחייה הצבוריים בין בשאר מקצועות התרבות.

תפוצות ישראל, שנסתעפו עוד בימי קיום מלכות יהודה, נסתדרו בכל מקום לקהלות עומדות ברשות עצמן, ולאחר חורבן המדינה נוצרו באי וכחיל מרכזים לשלטון עצמי, מוסדות מחוקקים ושופטים (סנהדרין, ישיבות ונשיאים בארץ ישראל הכפופה לרומי וביוזמיה; ראשי נולה, גאונים וישיבות בבבל; כנסיות של נבחרים לקהלות בספרד; ועדי רבנים בצרפת ואשכנז; ועדי הארצות בפולין וכיו"ב). התנועה הלאומית החדשה בישראל, שבה לבש הרעיון העתיק של עם לבדד ישכון צורה של זכות מיעוטים לאומיים, מעידה על חיוניותו של מניע נצחי זה בדברי ימי ישראל, שלא נס לחו גם בדור ההתבוללות והתמורות העצומות בחיי העם.

מעמי ההבנה המוסעית של דברי ימינו, ששלטה בספרותנו ועדיין היא שולטת

בחוגים ידועים, ברורים לעין, ההיסטוריוגרפיה המרעית שלנו הורתה ולירתה באירופה המערבית כאמצע המאה התשע עשרה, בשעה שמשלה בכפה תורת ההתכוללות: היהדות אינה אומה אלא קבוץ דתי בלבדי. ההיסטוריוגרפיה נגזרה אחרי הורם הכללי, ויותר שטפלה כיוצר החי של היהדות, בעם ישראל, טפלה ביהדות, כנגד זרם זה לא יכלו לשחות אפילו מתנגדי ההתכוללות כנריץ בשעתו. עם המהפכה הרבה בהכרה הלאומית בדור אחרון מוכרח היה לבוא שנוי עצום גם בהבנת ההשתלשלות ההיסטורית. בעקב הדעה הלאומית החילונית בישראל נשתחררה גם ההיסטוריוגרפיה הישראלית משעבודה של התיאולוגיה, הרוחניות היתרה והאסכילסטיקה, הולכת ומבצבצת הבנה חדשה של דברי ימינו, יותר מתאימה לתוכנם והיקפם האמתי. בני דורנו מתחילים להבין, כי עמנו במשך אלפים בשנים לא רק, הנה דעות וסבל יסורים, אלא גם בנה את בית חייו במצבים שונים ומשונים כחשיבה צבורית מיוחדת, ועיקר תפקידה של ההיסטוריוגרפיה שלנו הוא — לחשוף דרכי הבנין הללו.

הנשוא של ההיסטוריוגרפיה המדעית צריך להיות העם עצמו, האי שיות הלאומית, התהוותה, גידולה ומלחמת קיומה. במשך מאות בשנים הולך השפיר הלאומי הגולמי ומתברל מתוך שבטי ארץ הקדם, לובש צורה לאומית מסוימת, בונה מדינה ומאבדה, קולט ומעבד על פי דרכו את תבואת התרבות העתיקה ולבסוף הוא עולה ביצירתו הרוחנית עד למרומי הנבואה. צורת המפוס הלאומי מניעה לגמר שכלולה בימי החורבן המדיני הראשון (נלות בבל). בתקופות הסמוכות (שלמון פרס, יון, החשמונאים והרומיים) רואים אנו שני זרמים זה בצד זה: שלמון התיאוקרטיה והמדיניות החילונית (פרושים וצדוקים). החורבן המדיני השני, בתגרת זרוע רומי, גרם לצורות חדשות של מלחמת העם המפוזר והמפורד על אחדותו הלאומית: לא בצורות מדיניות אלא בצורות חברתיות אחרות מתגלית השאיפה העזה לחיים עצמיים, לעצמיות סוציאלית ותרבותית במדה האפשרית בין עמים זרים. לתכלית זו נסתגלה כל פעולתה הרוחנית של האומה. היהדות הולכת ונוצרת בצלמם ודמותם של תנאיהקים הסוציאלי שהאומה ניתנת בהם ולא להפך.

ההבנה הסוציולוגית והמציאותית של דברי ימי ישראל נורת אחריה בעל כרח שנוי ערכין ביחס לכמה חזיונות חשובים שהוארו עד כאן שלא כראוי מתוך השקפה תיאולוגית או אסכולסטית. אנו מביאים כאן דוגמאות אחדות המעידות על ההברל בין ההבנה החדשה ובין הישנה בהסברת פרובלימות עיקריות של דברי ימינו.

ההיסטוריוגרפיה הישנה היתה מתקשית מאד בשאלת הצדוקים והפרושים.

שיחוסיהם ההדדיים השפיעו השפעה מכרעת על חיי העם בתקופה החשמונאית והרומית שאחריה. אפילו היסטוריונים שאינם משועבדים לתיאולוגיה נוהגים היו להסביר התהוותן של המפלגות הללו בדרך מחלוקת בעניני הלכה ואמונה. על יסוד המליצות הפילוסופיות של יוסיפוס מצד אחד ועל סמך קבלות תלמודיות מאוחרות שנתרוקנו מתוכנן המדיני מצד שני, הפכו ההיסטוריונים את המחלוקת הלאומית הגדולה ע"ד עצם טפוסה של האומה – היותה חילונית או רוחנית, חבר סתם או חבר מיוחד בחברת אומות העולם – למחלוקת של כתות או בתי מדרשות. באמת מחלוקת שתי המפלגות לא רק לשם שמים היתה: כאן נלחמו הצדוקים בני מרום עם הארץ, שאחזו בשלטון המדיני ולא הרפו ממנו, והפרושים בני הדימוקרטיה ששאפו לחזק את השפעתם הרוחנית על המון העם. השקפה סוציולוגית זו על התהוותן ופעולתן של המפלגות, המבוססת ומבוארת באריכות בכרך השני של ספרנו זה, מתאמת ע"י כל מקרי ההתנששות בין הפרושים והצדוקים בעסקי מדינה וחברה וע"י כל פעולתם שתקופת החשמונאים עד חורבן המדינה. הפלוגנות בהלכות ובמנהגים לא היו אלא סרח העודף לריב הלאומי והסוציאלי העיקרי של שתי המפלגות; יחסם השונה לתורה שבעל פה מקורו במחלוקת שלהם ע"ד צורך ההתבדלות התרבותית ועשית סייג בין ישראל ובין העולם היוני והרומי שמסביב לו.

דונמא שניה לקלכול השורה ההיסטורית מתוך ההשקפות הישנות יש לראות בהערכה הרנילה לתפקידה של סנהדרין ביבנה. בשעת מהפכה רבה בדברי ימי ישראל, אחרי חורבן מלכות יהודה בידי הרומיים, נתבצר מרכזו לשלטון עצמי בעיר הסמוכה לירושלים החרבה. באגדה התמימה והיפה ע"ד ר' יוחנן בן זכאי, שברח בהסכמת הרומיים מירושלים הנצורה ויסד ביבנה בית מדרש לתורה, הבינו ההיסטוריונים דברים כפשוטם והעריכו בפנים שונים ערכו של בית מדרש זה לעתידות האומה; אלה מתפעלים מנבורה זו של הרבצת תלמוד תורה על נבי חורבות המדיניות, ואלה רואים כאן סימני מיתה לאומית והתאבנות היהדות. אלו ואלו אינם אלא טועים, כי כל הסברה הזאת ע"ד יסוד, ישיבה ביבנה מוטעית היא מעיקרה. באמת נעשה כאן מעשה רב של שני סדרי השלטון הלאומי והחברתי. לא ישיבה של תלמוד תורה לשמה נוסדה ביבנה אלא מרכז של שלטון החוק (נומוקרטיה). בית המדרש לחקר ההלכה נתמוג כאן עם המוסד המתוקק – הסנהדרין, שנועד לחבר את פזורי האומה לאתר חורבן המדינה ע"י דבק הדינים השונים, הקובעים צורות החיים הפנימיים של יסודות אבסטרקטיים. מיבנה ניתן למחנה הלאומי המוכה אות וצו להסתדר מסביב למרכז החברתי החדש במקום המרכז המדיני שנחרב. לפנינו קודם כל פרשה מדברי ימי בנינים

של החיים הלאומיים, ואילו דברי ימי הדת והמדע והספרות טפלים לה¹. לאורה של ההשקפה הסוציאולוגית מתבארות עוד כמה פרובלימות היסטוריות מסובכות. עומדים אנו על סעם הנגוד שבין הלאומיות והאוניברסליות. בין הצד המדיני והרוחני שבפעולת הנביאים. נגוד זה, שמקורו במצב ישראל בתוך ממלכות הקדם, נסתיים בסינתזה הגדולה של הנבואה: האומה נרעין הוא והמדינה אינה אלא קליפה; הקליפה נשברת והנרעין נמלט, ואם הנרעין בריא תוכל האומה לעמוד על נפשה ועל עצמותה בפני השפעת הסביבה ולהיות, נס לגויים, מופת לעצמה רוחנית². ממש להפך מזה המיפו לאחר זמן נביא הנצרות ושליחיו: ערך עצמי יש רק לאישיות הדתית היחידה ולא לאישיות הצבורית ההיסטורית שנתרחבה לאומה. הנביאים החדשים הללו טשכו את האומה הישראלית לתוך מיתה בידי עצמה דוקא בשעה שפרפרה בצפרני הנץ הרוטי בין חיים ומות, והרנש הבריא של הפי'הקיום הניא את העם מללכת אחרי המשיאים אותו לאבד עצמו לדעת³. מכאן מסתבר בחקופות הבאות עומק תכליתו של התלמוד ועול הברזל הלאומי שלו בלבוש דתי. התלמוד הוא בעיקרו זכר רב לשלטון הלאומי של המרכזים הישראליים העצמיים בארץ ישראל הרומית ובבבל הפרסית, זכר לפעולתם של נְפְרֵי האומה שדויו יוצרים קליפה קשה של חוקים לנרעין הלאומי המתמוזז⁴.

השקפה זו היא לדעתנו הבסיס היחיד לחקר מדעי ואוביקטיבי של דברי ימי ישראל. עלולה היא להוציא את ההיסטוריוגרפיה שלנו מסבך הדעות התיאולוגיות והמיטפיזיות ולכצרה על מסד מדעי. נושא החקירה אינו דבר מופשט אלא נוף חי, שנתרקם מתוך שפיר ביולוגי קדמון, הוא השבטי, ונעשה לבריה תרבותית והיסטורית מורכבת - לאומה. שיטת החקירה מבוססת על הכלל הגדול של התפתחות. מתחלה נחקרת תקופת התהוות האישיות הלאומית ואחר כך תקופת מלחמתה של אותה האישיות המסויימת על קיומה העצמי, על שצירחן וטפוחן של תכונותיה המפוסיות ועל קניני תרבותה, מורשת הדורות. לנבי השתלשלות כפולה זו של התהוות האישיות ומלחמת קיומה ברור לנו, כי אישיות לאומית היסטורית מסוימת ועומדת על נפשה אינה חיון טבעי בלבד, אלא יש בה גם משום ערך תרבותי ומוסרי נעלה. אין זאת אומרת, כי ההיסטוריון מהוייב להתיחס בחיוב אל כל הדרכים הישרות והעקלקלות

¹ עין לקמן, כרך שלישי.

² כרך ראשון, § § 49, 55, 60-62, 69.

³ כרך שני, פרק אחרון.

⁴ כרך שלישי, סעיף ראשון ואילך.

שהולינו לשמירת האישיות הצבורית הנדונה. בעוד שההיסטוריון סבור, למשל, שההתבדלות הנורמלית תנאי מוכרח היא של החיים הלאומיים, הייב הוא עם זה להטעים את התקופות, שבהן הגיעה ההתבדלות התרבותית — אמנם על פי רוב מתוך ההכרח, לשם הגנה עצמית, — עד לידי קצינות יתרה, לידי כפירה נמורה בתרבות האנושית הכללית. כותב דברי הימים צריך לתאר את הנגוד בין הכחות המושכים ובין הכחות הדוחים שבמרכז הלאומי ואת המחלוקת הפנימית שבנוף האומה. מובן מאליו, כי מתוך השיבות התרבותית של האישיות הלאומית כשהיא לעצמה על ההיסטוריון להעריך בפנים שונים את התולדות של שני הכחות: הכוחים המושכים אל המרכז מצד אחד, והסותרים הדוחים מן המרכז מצד שני.

הקונצפציה הסוציולוגית משילה עלינו את החובה להקצות מקום הנון לא דק לנורמים צבוריים-לאומיים אלא גם לצבוריים-כלכליים שעד כאן היו מולולים בהם. אבל אין זאת אומרת שאנו נוטים לצד המטריאליזמוס ההיסטוריי הרואה בכל חזיונות דברי הימים רק פרי ההתפתחות הכלכלית. עלינו להסתלק מן הרוחניות היתרה בהבנת דברי הימים לא על מנת להשתעבד לתורה הפוכה של חומריות יתרה, שגם היא קיצונית וגם היא מסרסת את צורת העבר. המשטר הכלכלי אינו אלא חלק מן התנאים השבעיים והחברתיים שהעם נתון בהם, ממש כמשטר התרבות הרוחנית. הכלל הכולל של כל הנורמים הצבוריים והרוחניים, הנוצרים ע"י העם, הוא הקובע את פרצופיו; יש בין הנורמים הללו גם נגוד וגם שיתוף, אבל לעולם אין התפקידים השונים של חיי העם כפופים לאחד מהם. כל ערכה של הבנה חדשה זו בדברי ימי ישראל עלול להעריך ביהוד מי שהיה, כמחבר הספר הזה, תועה בנתיבות הנפתלות של ההיסטוריוגרפיה הישראלית הישנה. אף אני משועבד הייתי לפנים לאמתות המקובלות. מתחלת עבודתי המדעית בקשתי למצוא מוינה מקיפה לדברי ימי ישראל ובדרכי עברתי כל המדרגות של המחשבה ההיסטורית. בחיבורי הראשון, שכתבתי בימי בהרותי, היתה המנמה של תקוני דת בולטת ביותר ובו נסיתי להשתמש בהשקפה התיאולוגית לתכלית הפוכה. בחיבורי האחרים, שבהם כבר נסתמנה שאיפתי לעשות את ההיסטוריוגרפיה הישראלית הילוגית², עדיין לא יכלתי להשתחרר לגמרי מן ההשקפות הרוחניות של צונץ ונרץ ובית מדרשם. כל הידושי לא

¹ ראשי פרקים בתולדות התפתחותה של המחשבה הישראלית, *Русский Еврей*,

שנת 1881, גליונות 16-96.

² לחקר דברי ימי היהודים ברוסיא (פרקים ראשונים), רוסית, ספרבורג 1891; גרמנית,

חייו וכתביו (*Восход*), שנת 1892, חוב' ב' - ס'; ; סה זאת היסטוריה ישראלית (ספ. 1898,

היה אלא נסיון לדחוק את ההשקפה החברתית הלאומית לתוך מסגרת ההיסטוריה של אמונות ודעות. ורק לאחר כמה שנים של חקירה מפורטת בדברי ימי ישראל למקורותיהם, כשבאתי לכתוב בעצמי את דברי הימים של העם ולא של הספרות, הלכו ונתבהרו לי הסרונותיהן של הדעות הישנות. מסגרת החקירה וההכללה הלכה ונדלה, האוסף ההיסטורי נרחב, ומה שהיה עד כאן מכוסה בערפל האסכולסטי בצבץ ונעשה עיקר ג. את מסקנותי שהסקתי על סמך פרטי העובדות בדרך האינדוקציה שבתי ובדקתי לאור ההכללה הדידוקטיבית ומצאתי ראיות לשמש לי הגות והצעות בעיבוד החומר ההיסטורי.

ב. קביעת התקופות וסדור החומר.

ההשקפה החדשה גוררת אחריה חלוקה חדשה של חומר ההיסטוריה הישראלית וקביעות חדשה של תקופותיה. חלוקת התקופות והזמנים בדברי ימי העם צריכה להתבסס על סימנים צבורים לאומיים ולא דתיים או ספרותיים. סימנים אלו אנו מוצאים בסביבה ההיסטורית שבה חי העם בזמנים שונים ובהנמוניה של חלק מסוים מחלקי העם באחד המרכיבים הלאומיים המתחלפים. התקופה המדינית, הידועה בשמה המסורתי, תקופת הבית הראשון והשני, מתחלקת לפרקיה על פי הסימן המדיני של מצב ארץ ישראל בין הממלכות הגדולות של הקדם: מצרים, אשור, בבל, פרס, המדינות היוניות של מלכי

י-י"ב). המאמר האחרון נכתב לכתחלה כתורת סבוא ל, דברי ימי היהודים של גרץ בתרגום רוסי שעלה במחשבה ולא יצא אל הפועל, ומכאן סדה יתרה של שיפת גרץ בחשקפה פילוסופית זו. המקור הרוסי לא נדפס מעולם בצורת ספר. אבל בגרמנית ובאנגלית זכה מאמרי לפרסום רב קודם שעלה בידי לתקנו. התרגום הגרמני של ישראל פרידלנדר ז"ל (Die Jüdische Geschichte, ein geschichtsphilosophischer Versuch) יצא בשתי מהדורות, ברלין 1897 ופרנקפורט ענים 1921; והתרגום האנגלי (מן התרגום הגרמני) של הנריימה סולד יצא לאור בשנת 1908 בעת ובעונה אחת באמריקה ובאנגליה (Jewish History, an Essay in the Philosophy of History).

י' בספרי הרוסי אגרות על היהדות הישנה והחדשה, ביחוד אגרת ראשונה (פברבורג 1907); אנושיות ולאומיות בדברי ימי הדורות האחרונים בישראל (ירחון Еврейский Мір שנת 1909, חוב' א'); נאום באספה הכללית של החברה ההיסטורית האתנוגרפיה הישראלית, כיא בפברואר 1910 (נתפרסם באותה שנה בחוב' א' של Еврейская Старина עם' 149 ואילך ובשבועון Евр. Мір גליון י'); סבוא למהדורה השנית של כך א' ספרי הרוסי Всеобщая история евреев, פברבורג, 1910. באריכות הסברתי את שיפתי בהרצאות שקראתי במסך כמה שנים בפברבורג, מתחלה בבית המדרש לחכמת ישראל מיסודו של דוד גינצבורג (1908-1916) ואח"כ בבית המדרש הישראלי העליון (1919-1922).

בית תלמי ובית סיליקוס ולבסוף מלכות רומי. בתקופת העדר המרכז המדיני בישראל, מן החורבן השני ואילך, החלוקה בעל כרחו ניאוגרפית היא, לפי חילופי ההגמוניה של מרכזים שונים בחיי האומה. לאומה הפזורה קם בכל תקופה ותקופה מרכז עיקרי אחד, ולפעמים גם שני מרכזים, שבתוקף שלטונם האבטונומי ותרבותם הנכודה הם ראשי המדברים בתפוצות ישראל כדורותיהם.

דברי ימי ישראל נחלקים איפוא קודם כל לשתי תקופות עיקריות: (א) התקופה המזרחית, שבה נמצאו המרכזים הראשיים של האומה בקדמת אסיה ובצפון אפריקה: בארץ ישראל, בסוריא, בארם נהרים, במצרים בסביבותיה; (ב) התקופה המערבית, שבה עברו המרכזים הללו לאירופא, אל הישובים הישראליים שקמו שם בינתיים. בתוך התקופה המזרחית הגדולה יש להבחין מבחינת הסביבה המדינית והתרבותית שלש בנות-תקופות: (1) תקופת הסביבה המזרחית המוחלטת: ימי כבוש הארץ, מלכי ישראל ויהודה ושלטון שלש הממלכות שמלכו בכפה — אשור, בבל ופרס (לערך מאלף ושלש מאות עד ארבע מאות שנה לפני החורבן השני; 1200—332 לפני סה"ט); (2) תקופת הסביבה המזרחית-מערבית, כלומר תקופת שלטון יון ורומי ומלוכת החשמונאים באמצעותה (מארבע מאות שנה לפני החורבן השני עד החורבן בשנת ג'תתלי"ג; 332 לפני סה"ט עד ג'לסה"ט); (3) תקופת שתי ההגמוניות של ארץ ישראל הרומית-ביוזנטית ובבל הפרסית-ערבית, בתוך שני עולמות חדשים: הנוצרי והמושלמי. בתקופה אחרונה זו, לאחר שנחרבה יהודה במלחמתה עם רומי, אנו רואים את המרכזים הראשיים הולכים ומתחלפים: תחת המרכז הארץ-ישראלי שבסוף ממשלת רומי האילית (המאה השנית והשלישית לסה"ט) באה ההגמוניא הכפולה של ארץ ישראל ובבל בימי שלטון ביוזנטיא ופרס החדשה בארצות הקדם (מן המאה הרביעית עד הששית לסה"ט) ולבסוף ההגמוניא הכבלית בלבד בימי הכליפות הערבית הגדולה (מן המאה השביעית עד האחת עשרה).

ואלה הם הגבולים בדברי ימי עולם המגבילים את סדר התקופות באלף השני לדברי ימי ישראל, שהיה מכונה בהיסטוריוגרפיה הקודמת בכני הכולל, תקופת התלמוד ונתחלק חלוקה אסכולסטית לימי המשנה, הנמרא, התנאים, האמוראים, הסבוראים והגאונים. באלף שני זה של התקופה המזרחית בדברי ימי ישראל, שהוא האלף הראשון בדברי ימי הנצרות, הולכים ומתרחבים הישובים של הגולה האירופית, שגרמו למעבר ההגמוניא הלאומית ממזרח למערב. המאה היא לסה"ט היא התחום שבין שתי התקופות הגדולות בדברי ימינו: המזרחית והמערבית, ההגמוניא הלאומית הולכת ונודדת עם מרכזי הקבוץ של אוכלוסי ישראל באירופא. בימי הביניים נפלה הגמוניא זו בחלק ספרד הערבית ואח"כ הנוצרית (מן המאה

היא עד הי"ד). צרפת הדרומית והצפונית (מן המאה הי"א עד הי"ג). ומדינות אשכנז (מן המאה הי"ג עד סוף המ"ו). במאות השנים החדשות (מ"ז—י"ח) ההנמוניא מסתלקת מידי הספרדים (אחרי נירוש ספרד) ועוברת למרכז האשכנזי, שהגיע לאבטונומיה לאומית רחבה במדינות פולין. בסוף המאה הי"ח, בהשפעת תנועת ההשכלה, הנמוניא זו מתפלגת בבחינה תרבותית: הקבוץ הגרמני הולך בראש תנועת ההתקדמות המערבית, והקבוץ שברוסיא ופולין נשאר נאמן לתרבות העצמית הישנה עד אמצע המאה הי"ט, ואז אף הוא נמשך לתוך השבולת של דור ההשכלה.

ההיסטוריה הישראלית בדורות האחרונים (תקמ"ט—תרע"ד; 1789—1914) מלאה שנויים מדיניים ותרבותיים עצומים. הגורמים להתחלפות תקופות קצרות של שעבוד וחירות בחיים האזרחיים ושל לאומיות והתבוללות בחיים הפנימיים של יהודי אירופא המערבית והמזרחית. בתקופה האחרונה שבאחרונות (תרמ"א—תרע"ד; 1881—1914), עם נידול האנטישמיות מצד אחד והתנועה הלאומית בישראל מצד שני, מורגש שנוי עצום בחיי האומה: מתחילה יציאת אירופא, חלק אחד של היוצאים יוצר במשך שלשים שנה מרכז רב באמריקא, וחלק שני — מצער במספרו לגבי הראשון — מניח את היסוד להתחדשות המרכז הלאומי במולדת הקדומה, בארץ ישראל. מלחמת העולם והמהפכה הרוסית (תרע"ד—תר"ס; 1914—1920) הכו את הקבוץ הישראלי הנדול שברוסיה מכה רבה, ועכשיו האומה עומדת על פרשת דרכים ותוהה לעתידה: כלפי מערב או כלפי מזרח. אחרי שתי הפרשיות הנדולות שבדברי ימינו — המזרחית והמערבית, יתכן בעתיד — אם לא תשובה נמורה למזרח, לארץ ישראל המתחדשת — שיתוף המזרח והמערב, ארץ ישראל והגולה שבאירופא ואמריקא, בהנמוניא הלאומית. כאן, על הגבול שקבע מבול הדם של מלחמת העולם והשנים שלאחריה, פוסקת הצעת המאורעות בחיבור הזה.

קושי מיוחד יש בסדר הומר ב.דברי ימי עם עולם. בדורות הראשונים עדיין אין הקושי רב, מכיון שיש לנו להתאים רק את קורות שני בתי ישראל בימי סור אפרים מעל יהודה ולשים לב אל הגולה המצערה בימי מלכות פרס. עם נידול הגולה בארצות המזרח ואח"כ בארצות המערב הקושי הולך ומתרבה. בימי היונים והרומיים העתיקים תשומת לבו של ההיסטוריון פוזרה בין ארץ יהודה ותפוצות הגולה המזרחית; בתקופה הרומית-ביזנטית והפרסית-ערבית ההיסטוריון נודד בין שני המרכיבים הראשיים, ארץ ישראל ובבל, ובין הגולה ההולכת ומסתעפת באירופא, ובתקופה המערבית, מימי הביניים עד הדורות האחרונים, עליו לחקור ולדרוש בכמה ארצות, שנורל ישובם הישראלי

תלוי בתנאים מדיניים ותרבותיים שונים ומשונים. כאן יש לו לקורא הדורות לבחור בין שני מיני הרצאה, ששניהם כאחד גרועים: אם לספר קורות העם על פי ארצות סוזריו ועיי כך להפוך את ההיסטוריה לצירוף מוכני של מונגרפיות, או להרצות על פי הזמנים ועיי כך לעשות את דברי הימים למין ספר-זכרונות, לרשימת מאורעות בני זמן אחד אבל משונים זה מזה כשנוי מקומותיהם. הארדיכל הראשון של דברי ימינו, נרץ, היה מבכר את הדרך השניה, הסינכרוניסטית. בספרו אנו מוצאים כמה פעמים, קפיצות הדרך מארץ לארץ בתוך כל פרק ופרק. בצירוף מלאכותי כזה של מאורעות שונים יש משום הסתכלות מוחשית של לוחות וטבלאות, אבל העיקר חסר מן הספר — המזיגה המדעית, קישור המאורעות עם התנאים המקומיים. בהרצאתו של נרץ המבוכה רבה ביותר מפני שהוא מערבב בפרק אחד עובדות מדיניות, תרבותיות וספרותיות.

כדי להמלט מכל החסרונות הללו יש לחלק את החומר בשלשה דרכים: על פי הזמן, המקום והתוכן. יש להרצות את מהלך המאורעות בכל תקופה לארצותיה, ובכל ארץ וארץ לפי סדר החזיונות בחיים החיצוניים והפנימיים וצירופם בדרך סבה ומסובב. בנבולות כל תקופה יש לספר דברי ימי החלקים השונים של העם מתחלה במרכזם ההגמוני הראשי, ואח"כ בשאר ארצות לפי סדר חשיבותם לכלל דברי ימי האומה. פעמים מן הראוי להתחיל את ההרצאה במאורע מרכזי, תנועה מדינית או צבורית שהקיפה כמה ארצות וטבעה את חותמה על כל התקופה. למשל, מסעי הצלב הראשונים בצרפת ובאשכנז, תפוצת הספרדים לאחר גירוש ספרד, תנועת השבתאיות שנתפשטה מתורקיה בשאר הארצות, המהפכה הצרפתית הראשונה ותחלת חירות היהודים, האנטישמיות הגרמנית והפרעות ברוסיה בסוף המאה הי"ט. בספר הזה באה בראש כל תקופה, השקפה כללית, המציינת בקיצור את תכונותיה העיקריות במרכז ובהיקף. בסדר ההרצאה נקבעו עד כמה שאפשר תחומים בין החזיונות המדיניים

י הגה לדונסא קפט מתוכן פרק אחד בכרך הששי של, דברי ימי ישראל, לנרץ (חלק רביעי בתרגום העברי של ספ"ר). שם הפרק בעצמו, כנהוג בספרו של נרץ, אסכולספי הוא: דור רביעי לרבנים, ותוכנו: "יהודי ספרד, פוליה... אלהריו המסור, מות ר' אברהם דאור על קדוש השם והיהודית פורמזה רחל, הנוסע ר' בנימין ספורילה, הכמי פרוכיניציאה: ר' אברהם בן יצחק ומשפחת הקמחי, הקהלות בדרש, מונפלייר ולונל... פיליפ אויגוסט וגרוש ישראל הראשון מצרפת הצפונית, ר' יצחק הוקן בעל התוספות, הקדושים סבראי, ר' יהודה החסיד בעל ספר חסידים, - היהודים באנגליה וכו'... בפרקים הממוכים נקבצו אשכנז, איטליא, בינסיא, סוריא וארץ ישראל, הכליפות הבנדארית, פרס, הודו וערב; והנושאים הם: עבודת בית המלך של יהודי אשכנז, הרבנות, קידוש השם, המינוגרים, האפיפיורים, ראשי הגולה בארצות הקדם, דור אלאי, הפסחים, הקראים במצרים ועוד.

ההיצוניים, החברתיים-הפנימיים והרוחניים-הספרותיים. בדרך כלל בכל פרק העוסק ביהודי מדינה אחת החומר מחולק בסדר זה: המצב המדיני, שלטון הקהלות, החיים הרוחניים והספרות, תולדות הספרות נכללות בספר. דברי ימי עם עולם רק עד כמה שהיצירות הספרותיות השפיעו על התנועות הצבוריות או הושפעו מהן. לא היצירות הספרותיות הבודדות מעסיקות אותנו כאן, אלא הזרמים הספרותיים המציינים את פני המחשבה הצבורית. תולדות הספרות לשמה עומדות מחוץ למסגרת הקבועה בספרנו.

מולי נרם לי שאחתום את תלמודי ההיסטורי בארץ אשכנזי ובלשונה — באותה ארץ ובאותה לשון, שבה הונח לפני מאה שנה המסד הראשון להיסטוריוגרפיה ישראלית מדעית. ואני רואה בזה כעין רמז לירושא מדעית. אעפ"י שאני חולק על הראשונים בין בהשקפה הכללית בין בכמה פרטים, נלוי וידוע לפני, שבלי עבודת מאת השנים של החוקרים מבית מדרשם של צונץ, נייגר, פרגל ונרץ לא היינו מניעים למדרגה זו שעלתה עליה ההיסטוריוגרפיה הישראלית בימינו. בנוגע לדברי ימי הדורות הראשונים נדולים מעשי החוקרים הגרמנים הנוצרים וולהויון, קיסל ושירר וחבריהם. שקדמו במקצוע זה לחוקרי ישראל בבדיקת החומר ובקרתו, אעפ"י שחקירתם לא השתחררה כולה משעבודה של התיאולוגיה. אם כי רואים אנו כיום את כל השתלשלותה של ההיסטוריה הישראלית מתוך אספקלריה אחרת, משונה מזו של צונץ ונייגר, ואפילו של נרץ ותלמידיו, הרי סוף סוף הנענו לכך על סמך עבודתם. שעוררתנו להגדיל חקירה ולהאדירה. המאורעות ההיסטוריים של דורנו, דור תהפוכות, העשירו את נסיוננו, שני הדורות האחרונים של החוקרים חיו בעצמם חיים היסטוריים, שבהם היה סיפק בידם להסתכל בתהומות האפלים של ימי הביניים ובדורה הפלגה הרוחני כאחר. ההיסטוריון של ימינו נסמך על כתפי ההיסטוריונים שקדמו לו ולפיכך יכול הוא להעמיק חקר במרחקי העבר, ודאי יעמיקו הדורות הבאים ביתר שאת וביתר עוז, אם רק תזכה ההיסטוריוגרפיה שלנו להתפתחות טבעית.

השקפתי הכללית על דברי ימי ישראל, כפי שהוברר בפתחה זו, שימשה בשעתה נושא לזכרה מדעי, ויחנך שעור ישובו לדון בה ברבים. לפיכך ראיתי להוסיף כאן הערות אחרות של ביאור, כדי שלא לתת מקום למעות ולפולמוס מיותר.

א. כמושג המורכב, הבנה סוציולוגית אני משתמש רק במובן הנאמר למעלה: שנושא ההיסטוריה הישראלית נוף לאומי חי הוא. הבנה זו אין

לערבב במיתודה הסוציולוגית החיצונית. הסוציולוג המפורסם מכס וובר, כשנא לחקירת היהדות העתיקה¹, לא יכול להסתלק מהבנת ההיסטוריה הישראלית ברות התיאולוגי או המיטאפיזי (השקפתו העיקרית על ישראל בתור עם משועבד, דעתו על כתי הפרושים וכו'). אולי יכולתי להמלט מערבוב המושגים אילו בחרתי בכנוי, הבנה לאומית, אבל היה עלי להוסיף: לאומית דוקא כמובן הכרת נושא לאומי של ההיסטוריה ולא כמובן הערכה סוביקטיבית של חזיונות דברי הימים מתוך מגמה לאומית. יתכן להכיר את העם החי בתור נושא פועל של ההיסטוריה ואעפ"כ להתנגד לקיצוניות יתרה של אתה בחרתנו או להצדיקה רק מטעם הגנה עצמית בשעת חירום.

ב. כשהדגשתי למעלה את הנטייה לצד אחד בהשקפת רוב ההיסטוריונים שלנו לא נתכוונתי לכחד, כי יש בספריהם כמה יסודות סוציולוגיים. לא התוכן הממשי עיקר אלא ההשקפה ההיסטורית הכללית. מכל סופרי דברי הימים בישראל היה נרץ קרוב ביותר להבנה הלאומית כמובן הנ"ל: הוא מצא את הצד המדיני בפעולת הפרושים והצדוקים וגם התווכח עם בעלי ההשקפה הדוגמטית המצומצמת, ואעפ"כ הוא מציין את שתי המפלגות הללו ואת מפלגת האיסיים בתור שלש כתות או נטיות בדת (דריי סקקשען. דריי הערעזיען)². ראה ראה את טעמי ההגנה הלאומית עיי שלטון החוק בפעולת ר' יוחנן בן זכאי והישיבה ביבנה, ובכ"ז לא מלאו לבו להסיק את המסקנות מרעיון זה בכרך הרביעי של ספרו והעביר לפנינו את כל אותה התקופה כשלשלת של דורות תנאים ואמוראים. עד כמה לא הלך נרץ לשיטתו אנו רואים בחוש בשתי ההנחות שהניח במבוא לכרך החמישי (בתרגום העברי של שפיר - הכרך השלישי) של ספרו הגדול, הסותרות זו את זו: 1) גם אחרי אשר נחתם התלמוד עוד הצביון הלאומי טבוע על תולדות ישראל וניכרו בה בכל סימניה ואותותיה התכונות המיוחדות לתולדות לאום ועם חי על האדמה ולא ירדה למדרגת ספר תולדות כנה או כנסיה דתית לבדה, כי נושאה אינה רק תורה או עיקרי אמונה וכללי המוסר כי אם עם חי וקיים...; 2) ההיתה כואת, האם נמצא עם, שבט ומשפחה מימים מקדם עד היום אשר ישליך מנגד את הסיף ולקח ספר תמורתו, עם אשר באבדן ארץ מולדתו יפנה לבו מקניני לאום העוברים, יסיר שכמו מסבל הדאגות הזמניות ומנעמי החיים ויתמכר כולו לעבודת הלב והמוח וייהיה לגוי הונה דעות אשר בית המדרש הוא לו בית החיים... וכו'. אין ספק כי הגדול שבהיסטוריונרים נתכוון ללכת בדרך ההשקפה הנכונה על דברי ימי עמנו, אלא

¹ כספרו Das antike Judentum (1928).

² כרך שלישי ספרו הגדול, ציון י"ב. הלאומיות הייחודית אשכנזי: חלקים

שלא יכול להשתחרר לנמרי מן הדעות השוררות בדורו, וכשהעיו לסור מהן כמלוא נימא כמעט שנתגדה מימין ומשמאל גם יחד (האדוק ר' שמשון רפאל הירש, המתקן אברהם נייגר, צעקת המתבוללים לאחר שיצא לאור הכרך האחרון מספרו הגדול של גרץ).

ג. כאן מקום להזהיר מפני ערבוב עוד שני מושגים המשונים זה מזה: הבנת ההיסטוריה ותוכנה. מעולם לא עלה על דעתנו להמעיט בתוכן ההיסטוריה דמות היסוד הדתי והרוחני בכלל, ואדרבה בספרנו זה הוקדשה ליסודות הללו תשומת-לב מרובה. אולם גדולה זכותה של ההשקפה המדעית ההתפתחותית מזכותה של ההשקפה הדוגמטית. נר לרנלנו האמת הפשוטה, כי חטיבה זו שיהדות שמה אינה אלא פרי גידולה של האומה והסתגלותה לתנאי חיים, שאמנם הם מיוחדים במינם, אבל אינם יוצאים מגדר חוקי ההיסטוריה הכלליים.

